

069. Arap dilinde siyak (bağlam): Dil dışı bağlam örneği

Halil İbrahim KOCABIYIK¹

APA: Kocabiyik, H. İ. (2023). Arap dilinde siyak (bağlam): Dil dışı bağlam örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 1181-1196. DOI: 10.29000/rumelide.1252871.

Öz

Siyak (bağlam), gerek kadim gerekse modern dönemlerde dille ilgili araştırma ve incelemelerde büyük bir öneme haiz olmuştur. Araştırmacılar, daima siyaka dair bilgi sahibi olmayı önermişler ve ondan yoksun kalındığı taktirde metinlerin doğru bir şekilde yorum ve analizinin yapılamayacağını vurgulamışlardır. Bağlam, dahili (lugavi) ve dil dışı bağlam olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Dahili bağlam, kelime, kelimelerin oluşturduğu ilk cümle, bunu takip eden diğer cümle ve cümlelerin oluşturduğu metni kapsamaktadır. Dil dışı bağlam ise kelamın manasına katkı sağlayan yaş, cinsiyet, ülfet, toplumsal, eğitim ve kültürel aidiyeti, mütakellimden kaynaklanan dil dışı işaretler, örf ve adetler, kurallar ve değerler, dini, siyasi, sosyal ve tarihi alakaların tamamı mananın oluşmasına yardımcı olmakta ve metni çevreleyen koşulları kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle dil dışı bağlam, konuşmacı, dinleyici, söze dahil olan herkesi ve onların çevrelerini, sosyal durumlarını, kültürlerini, sahip oldukları inanç ve fikirlerini, mimiklerini ve imalarını sözü ifade etme hususunda dil dışı unsurların tamamını ihtiva etmektedir. Bu araştırmada anahtar lafızlardan olan siyak kelimesi tanımlandıktan sonra onun bölümleri olan dahili ve dış bağlam konusuna değinilecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde temel kurallar üzerine inşa edilen dış bağlamın; modern bilim insanları, mütakaddim âlimleri, belâgat, nahiv, usul ve tefsir âlimleri arasındaki önemine değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Arap dili, belâgat, siyak, dâhili bağlam, dil dışı bağlam

Siyak (context) in Arabic language: A sample of non-linguistic context

Abstract

Siyak (context) has been of great importance in language studies and analyses, both in ancient and modern times. Researchers have always recommended to have information about siyak (context) and they have emphasized that if we lack the information about it, the texts cannot be correctly interpreted and analyzed. Context is divided into two parts as linguistic (lugavi) and non-linguistic context. The linguistic context includes the word, the first sentence formed by the words, the following other sentences and the text formed by the sentences. In the non-linguistic context, age, gender, intimate knowledge, social and cultural affiliation that contribute to the meaning of the word, non-linguistic signs based on theologians, customs and traditions, rules and values, religious, political, social and historical relevance all contribute to the formation of meaning and non-linguistic context includes the conditions surrounding the text. In other words, the non-linguistic context includes all the non-linguistic elements in expressing the speaker, listener, everyone involved in the speech and their environment, social situations, cultures, beliefs and ideas, gestures and implications. After the siyak, one of the key words in this study, is defined, its parts, linguistic and non-linguistic context, will be mentioned. In the following parts of the study, the importance of the non-linguistic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bölümü (Uşak, Türkiye), ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0941-6980 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 17.12.2022-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252871]

context, which is built on basic rules, among modern scientists, predecessor scholars of rhetoric, syntax, method and tafsir (interpretation) will be mentioned.

Keywords: Arabic language, rhetoric, siyak, linguistic context , non-linguistic context

Giriş

Türk diline bağlam olarak tercüme edilen siyak, her türlü söz ve metni ilgilendirmektedir. Çünkü her bir metnin bağlamı olup ancak bu bağlam dikkate alındığında tam olarak anlaşılabilir. Bir metnin ya da kelamın siyakının ne olduğu bilinmeden doğru bir şekilde anlaşılması zordur. Çünkü anlama işlevi parçadan bütüne doğru olmaktadır. Yani bir kelimeyi anlamak için onu oluşturan harflerin anlaşılması gerektiği gibi kelamı ve metni anlamak için de onu teşkil eden lafızları anlamak gerekir. Şayet bir lafız ya da bir cümle metnin içerisindeki siyâkından/bağlamından sökülüp alınırsa hedeflenen manaya ulaşılmaz belki de tam tersi bir durum anlaşılabilir (Yıldırım, 2016, s. 98).

Bu makalede öncelikle siyâkın tanımı yapılarak kelamın anlaşılmasındaki öneminin vurgulanması üzerinde durulacaktır.

1. Siyâk (bağlam) kavramının anlamı

Siyâk, ساق → يسوق → سوق → سيق takip etmek, sevk etmek, sürmek, göndermek manasında mastardır. Siyâk lafzının Arapça lügatlarda çeşitli kullanımları vardır. Bu kullanımlarına aşağıdaki örnekler verilebilir: İnsanlar, mallarını satışa sunmak için sevk ettikleri pazarlara سوق ismini verirlerken, insanı bir yerden başka bir yere sevk eden baldır uzvuna da ساق adını vermişlerdir. Bunların dışında bir bayanın peş peşe üç tane erkek çocuk dünyaya getirmesine على ساق واحد ve, bir kimsenin koyunlarını, ineklerini ve benzeri hayvanlarını meralara ya da başka yerlere peş peşe sevk etmesine ساق المائنية, develerin düzenli bir şekilde sevk edilmelerine تسوقت الإبل, rüzgarların sürükleyip götürdükleri bulutlara فُلاَنٌ فِي السِّيَاقِ ve ölüm döşeğinde can çekişen kimseye فُلاَنٌ يَسُوقُ نَفْسَهُ ve ruhunu teslim eden kimseye de فُلاَنٌ فِي السِّيَاقِ, bayana mehir vermeye ساق مهرها bunlar ve bunlar gibi siyâkın kullanımı hakkında bir çok terkipler bulunmaktadır (Cevherî, 1987, s. 4/1499; İbn Manzûr, 1990, s. 10/166-171; el-Ezherî, 2001, s. 2001, s. 9/183-185; İbnü'l-Esîr, 1979, s. 2/424; Ekin, 2013, s. 95).

Lügatlarda siyâk lafzı, takip etmek, sevk etmek, sürmek gibi anlamlarda kullanılırken sözün dizilişi ve sevk edilmesi gibi herhangi bir tarif geçmemektedir. Ancak ez-Zemahşerî (ö. 538/114), siyâkın mecaz olarak sözün dizilişi, terkihi ve söylenişi anlamında kullanıldığını vermiş olduğu şu örnekle: وَهُوَ يَسُوقُ "O, sözü en güzel şekilde sunmaktadır." şeklinde açıklamıştır. Başlangıçta maddi şeylerin sevkıyatı için kullanılan bu lafız daha sonraları anlam genişlemesiyle mecazen sözün sevk edilişi için de kullanılmaya başlanmıştır (ez-Zemahşerî, 1998, s. 1/484; Ünal, 2019, s. 29; Yıldırım, 2016, s. 100).

Klasik dönem eserlerinde siyâka dair bir tanım geçmemektedir ama bazı müellifler bu kavramla ilgili birtakım tabirler zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları: üslup, tarz, ifade şekli, sözün gelişi, siyâku'l-kelâm, siyâku'n-nazm, mâ kâne's-siyâku min eclih, mâ kâne'l-kelâmu mesûkan li-eclih gibi terkiplerdir. Müttekaddim dönemi müellifleri tarafından her ne kadar siyâk lafzı kullanılmamış olsa da onun yerine söz konusu olan bu tabirlerin kullanılmış olması, sözün maksadını ve anlamını belirlemede siyâkın en önemli unsurlardan biri olduğuna işaret edilmektedir (el-Mutayrî, 2008, s. 64, 82; Cüveynî, 1997, s. 2/205; Ünal, 2016, s. 356; Âmidî, ts, 3/3, 67, 69).

Arapça eserlerde es-siyâku'l-lugavî, es-siyâku'l-lafzî terkipleriyle zikredilen siyâku'l-makâl, Türkçe'de ise dizgisel ve söz içi bağlam şeklinde ifade edilerek kelamın sevkinin önünde ya da sonrasında (sibâk ve lihâk) yer alan lafzî bir karîne olarak tanımlanmıştır. Siyâku'l-makâmıla, muktezâ-i hâl ve karînetu'l-hâl'e denk gelen onunla metni kuşatan dil dışı unsurlar kastedilmektedir (el-Mutayrî, 2008, s. 65; Temizer, 2014, s. 103-104).

2. Siyâkın (bağlamın) çeşitleri

Bağlam (siyâk), iç bağlam ve dil dışı bağlam olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır (Ullman, ts, s. 57). Lugavi olarak da adlandırılan iç bağlam, dilin lafızları ve terkipleriyle alakalıdır. Her dilin üzerine inşa edildiği temel kuralları vardır. Bu temellerin ilk haremı sesler oluştururken, binanın yükselmesi kelime ve sözcüklerin türetimiyle (sarf) gerçekleşip onun nihayete ermesi cümle kurulumuyla (nahivle) tamamlanır (Ababine, 2005, s. 37). Bunun yanı sıra kelimenin ve kelâmın fesâhatıyla da alakalı olan kelime ve cümle içerisindeki lafızlardaki harflerin ve seslerin birbirleriyle olan etkileşimleri ve cümlelerin birbiriyle olan alakaları da iç bağlam kapsamındadır (İyd, 2008, s. 130).

Dil dışı bağlam, mananın oluşmasına katkı sağlayan ve ifadeyi çevreleyen dil dışı unsurları kapsamaktadır. Bu bağlam, ifadenin manasına dahil olan tarihi, dini, siyasi, değerler ve kanunlar, görenek ve gelenekler, sosyal ve fikri ilişkilerin tamamı ile yaş, cinsiyet, kültürel, eğitim, toplumsal ve kültürel aidiyetleri kuşatmaktadır (el-Casim, 2014, s. 18).

Sözün yani mananın zuhur etmesi, ses, kelime, sarf, nahiv gibi hususlarla gerçekleşmemektedir. Bunlar sadece mananın bir cüzünü teşkil etmektedir. Bundan dolayı bir kelâmın ortaya konulabilmesi için hem iç bağlam hem de dış bağlam olmak üzere her iki bağlamda da mananın tekâmül etmesi gerekir. Kelâm ya da metin diye ifade edilen şey, sadece kelimeleri, terkipleri ve cümleleri birbirine bağlayan bir bağdan ibaret olmayıp cümle kalıplarına dökülerek mütekellimden zuhur eden bir fikrin ürünüdür. Muhatap da mütekellimin bu fikrini alır ve kendi ölçütlerine göre yorumlar. Bu durumda metin, mütekellimin fikrini muhataba nakleden lügavi bir araç haline gelir. Yani söz ya da metin, mütekellimin düşünce dünyasında ışıldayan fikirlerin bir ürünü olarak ve mütekellimin dışında bir takım dış koşullara boyun eğerek nihayette maksada uygun ve dış bağlamla uyum halinde zuhur etmiş olmaktadır (Radi, 2003, s. 33; el-Ğavil, 2011, s. 8; Ünal, 2020, s. 60; Alsali, 2022, s. 54).

Metinler genellikle, iç siyâkın şartlarına uygun olarak ve kendi dil kurallarını ihtiva ederek oluşmaktadır. Ama bazı metinlerin böyle olmadığı görülebilir. Örneğin isim cümlelerinde mübtedanın ya da haberin hazfedildiği hatta bazen bunların hazfedildiğine dair deliller bulunduğu her ikisinin de hazfedildiği; fiil cümlelerinde de mef'ûlün bihin fiile takaddüm etmesi gibi kural dışı durumlar görülebilir. Bu kural dışı durumlar incelendiğinde sözü ifade eden kimsenin kendi iç dünyasına ya da muhatabın bulunduğu ortama uygun düşmesi için dile getirildiği görülmektedir. Bu durumda burada şunu ifade etmek yerinde olabilir. Sözün iki düzeyi vardır. Birinci düzeyi, dilin dâhilî siyâkının dışına çıkmaması durumudur. Edebi seviye olarak ifade edilen ikinci düzeyi ise, sözün söylendiği makama göre, yerinde, zamanında ve sözün hassasiyetlerini gözeterek sözün söylenmesi durumudur (Radi, 2003, s. 33; Dede, 2021, s. 1).

İlmi eserlerde en çok zikredilen dil dışı bağlam unsurları şunlardır:

2.1. Mütekellim ve mütekellimle ilişkili dil dışı unsurlar

-Kuşumacıyla alakalı olarak kabul ya da reddetme, memnuniyet, kızgınlık, söz verme, tehdit, dehşet gibi duyguları, hisleri ve psikolojik durumu (Abduttevvab, 1991, s. 141).

-Mütekellimin sözü yüksek ya da alçak sesle ifade ederek vurgu, durma, ulama gibi sözü renklendiren ses tonlarına müracaat etmesi (Bişr, 1994, s. 194).

-Mütekellimin erkek ya da bayan olması (Bişr, 1994, s. 197).

-Söylediği sözde akli yoğunlaşma, dikkat derecesi ve hatırlama gücü (Sibeveyhi, 1988, s. 3/152; Selame, 2016, s. 47).

-Mütekellim sözünü ifade ettiğinde karşı taraftakilerin zihninde meydana gelmesini beklediği durum (Sibeveyhi, 1988, s. 2/14).

-Kaşların kaldırılması, başın sallanması, mimikler, jest, el ve göz işaretleri (Matlub, 1996, s. 489.)

-Mütekellimde bulunan hastalık, özür vb. bozukluklar (Selame, 2016, s. 48).

-Mütekellimin inancı, fikir ve düşünceleri (Sibeveyhi, 1988, s. 3/148).

-Sözün ifade edildiği zaman dilimi (Selame, 2016, s. 48).

-Muhatap ve mütekellim arasındaki olumlu ya da olumsuz ilişkiler ve önceden ikisi arasındaki tanışmışlık durumu (Sibeveyhi, 1988, s. 2/60).

2.2. Muhatap ve muhatapla ilişkili dil dışı unsurlar:

-Muhatabın mütekellime verdiği cevabın keyfiyeti (Husâmeddîn, 2005, 97-98).

-Muhatabın mütekellime karşı el ve göz işareti yapması, omuz silkmesi, el çırpması, alay etmesi, kahkaha atması (Husâmeddîn, 2005, 97-98; Bişr, 1994, s. 87).

-Sahip olduğu bilgi, kültür seviyesi ve içerisinde bulunduğu toplumun durumu (Selame, 2016, s. 49).

-Muhatabın özen gösterdiği dini inanç ve düşünceleri (Sibeveyhi, 1988, s. 3/148).

-Muhatabın mütekellim tarafından yapılan yorum ve ifadelerinden anladıkları (Alsalih, 2022, s. 56).

2.3. Sözün gerçekleştiği çevre

-Siyasi, sosyal, kültürel, eğitim ve medeniyet ortamı (Bişr, 1994, s. 56; Hassan, 1994, s. 359-360).

-Sözün gerçekleştiği ekonomik durum (Husâmeddîn, 2005, s. 97-98).

-Kültürel bağlam ve seviyesi, halkın sosyal-kültürel seviyesi ve uyumu (Hassan, 1994, s. 354)

-Sözün durumu: Teşvik mi, korkutma mı, tehdit mi, övgü mü, ceza ifadesi mi ya da yergi mi olduğu (Husâmeddîn, 2005, s. 97-98).

-Sözün söze iştirak edenlerin üzerinde oluşturduğu yalanlama, tasdik, kabul, ikna vb. etkiler (Husâmeddîn, 2005, s. 97-98).

3. Dil Dışı bağlamın önemi

Dil dışı bağlamın önemi, ifade edilen kelimadan ne kastedildiğini tam olarak ortaya koymaktır. Eğer kelamın ifade edildiği bağlam ortadan kalkarsa kelam, olasılıklara ve yorumlara açık hale gelir. Böyle bir durumda yorum, tefsir, şerh yapan kimselerin her biri kendi düşüncelerine, inançlarına, kültürlerine, bakış açılarına, tasavvurlarına ve kabiliyetlerine göre kelimadan yani sözden bir şeyler ortaya çıkarır fakat kelamın siyakı ortaya konur ve bağlamı bilinirse kastedilen murat açığa çıkar ve durum netleşir. Şayet bağlam ayrıntılı olursa bu durumda mana netleşir. Mutekaddimun alimleri dil dışı bağlamın önemine binaen bu konuda “konuşan hâl” ya da “hâl konuştu” tabirlerini telaffuz etmişlerdir (es-Sekkâkî, 1987, s. 384; Alsaliğ, 2022, s. 57).

3.1. Modern dilbilim âlimlerine göre

Modern zamanda bağlam ya da dil dışı bağlam hususunda “pragmatik dilbilim”, “tasviri dilbilim” ve “sosyal dilbilim” gibi mektepler zuhur etmiştir. Bu mektepler dil dışı bağlamı, kelâmın ortaya koyduğu mananın tam olarak olgunlaşmasına ve anlaşılmasına katkı sağlayan dil dışı unsurların toplamı olarak tarif etmişlerdir. Ayrıca onlar, dil dışı bağlamın kelamın manasının şekillenmesinde nasıl bir etki oluşturabileceği hususları da ele almışlardır (Ababine, 2005, s. 337).

Batılı dilbilimcilere göre modern dönemde dil dışı bağlamı ilk defa ele alan ve tasviri dilbilim ekolünün kurucusu olan Amerikalı dilbilimci Bloofield (ö. 1949)'dir. Mananın sadece dahili bağlam ile hâricî bağlamın mezci olarak ortaya çıktığına işaret eden Bloofield, dilin dış dünyadan yönelen birtakım saiklerden (güdüleyicilerden) meydana geldiğini ve bu güdüleyicilerin mütekellimi söz söylemeye sevk ettiğini yani kelamın dönüşüm ve değişim özelliklerine sahip olduğunu zikretmiştir. Bunun sonucunda dil dışı bağlamın dönüşüm ve değişime uğradığını ifade ederek, bir hata olmaksızın mananın tam olarak anlaşılabilmesi için kelamı çevreleyen şartların anlaşılmasını ve dahili mana ile dil dışı unsurları ayırmanın imkânsız olduğunu savunmuştur (Cadurrab, 1985, s.156-157; Şenuka, ts, s. 107; es-Sa'rân, ts, s. 304-305).

Siyak metodunun önemine vurgu yaparak batılı çalışmalarında siyak teorisinin esaslarını tespit eden Polonya asıllı Bronislaw Malinowski (ö. 1942), “hâl siyakı” tabirini sözün dile getirildiği durumu kastederek siyak olmadan mananın açığa çıkmasının ve anlaşılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Ababine, 2005, s. 35; es-Sa'rân, ts, s. 310-311).

Dilbilim incelemesinde esas noktanın manaya erişmek olduğu fikrini ortaya atan Firth (ö. 1960), tam bir manayı elde etme yolunun hâl siyakını dikkate alarak dille alakalı ses, sarf, nahiv ve terkiplerle ilgili dil derecelerini incelenmekten geçtiğini vurgular. Aynı şekilde insanın içerisinde bulunduğu toplumun bir parçası olduğunu dikkate alan Firth, sözün sadece dili hareket ettirmek olmadığını tam tersine dıştan bir vasıtayla güçlü bir ilişkisi bulunan büyük bir akli hareketlilik olduğunu ifade etmektedir (‘Osman, 216, s. 267; el-Mustafa, 2007, s. 197; Halîl, 2007, s. 277-288; Nehr, 1988, s. 18).

Firth, hâl siyakının koşullarını şu şekilde sıralamaktadır:

-Konuşmacının ve dinleyicilerin kişilikleri ve kültürel vaziyetleri, sözü dinleyenlerin şahsiyetleri ve söze katılım şekilleri.

-Sözün söylendiği mekân ve siyasi durum gibi dille ilişkisi olan sosyal şartlar ve etkenler.

-Memnuniyet, acı, teşvik ve gülümseme gibi sözlü metnin katılımcılar üzerindeki etkisi.

Kısaca Firth'a göre dil nazariyesi, araştırmacının mütekellimin kişiliğini, kültürünü, muhatabın kültürünü, çevresini ve sözün ortamını belirleyerek hâl siyakını gözetmesi gerekir. Çünkü, hâl siyakını önemsemeyen hiçbir dil analizi muteber değildir (es-Sa'rân, ts, s. 311; Alsalih, 2022, s. 62).

Dilin sosyal yönünü göz önüne alarak incelenmesi temeline dayanan sistemsel gramer teorisinin sahibi ve siyak fikrinin genel prensiplerini netleştiren dilbilimci Micheal Halliday (ö. 2018), hâl siyaki ya da mana siyaki teorisi üzerinde durarak tasvirî bir usul takip etmiş ve hâl siyakının metinle ilişkili bütün dil dışı etkenlerine işaret etmiştir (Cadurrab, 1985, s.150).

Micheal Halliday'den sonra gelen kimseler, dil dışı bağlam düşüncesini her bir sözün ya da metnin belli bir hâl siyakının meyvesi olduğu noktasından hareketle ele almışlardır. Çünkü her bir kelam olgusu, belli bir mekân ve zaman dilimi çerçevesinde teşekkül ederek mütekellim, muhatap ve söz söyleme işlevine eşlik eden her bir amili kapsamaktadır (Cadurrab, 1985, s.150; Laynz, 1997, s. 239).

Pragmatik dil nazariyesi, dilbilim alanının bir alt dalı olarak ortaya çıktığında haricî (hâl) siyak bu nazariyede büyük bir öneme haiz oldu. Dille ilgili faaliyetlerin kendisinden doğduğu haricî bağlamdan kesinlikle kopamayacağı bir düşünceyi savunan pragmatik dil nazariyesi, dilin dil dışı bağlamından soyutlayarak ele alınmasının mümkün olmayacağı tezini savunmaktadır (Hasnyn, ts, s. 190; Fadl, 1992, s. 21).

Pragmatik dil nazariyesi, mütekellimin ve muhatabın gayelerini ortaya koyma keyfiyetini araştıran ve dilbilimin bir alt dalı olarak ortaya çıkan bir nazariyedir. Bu nazariyeye göre mana, sadece kelimeler ve kelimelerin belirli bir kurallara göre birbirleriyle bağlanmasıyla kurgulanan cümlelerden ibaret olmayıp tam aksine, mütekellimin muradıyla muhatabın anlayışı arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Tabi ki bu etkileşim de belirli bir bağlam (makam) çerçevesinde teşkil eder (Nahle, 2002, s. 12).

3.2. Mütekaddim alimlerine göre

Bu bölümde, belâgat, nahiv, usul ve müfessir âlimlerinin dil dışı bağlam hususundaki görüşleri bilim dallarına göre ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.2.1. Belâgat âlimlerine göre

Belâgat âlimleri mananın ele alınması hususunda siyakın önemini *لكل مقام مقال* (Her bağlama (makama) uygun bir söz vardır.) terkibiyle ortaya koymuşlardır. Bu söz, belâgat âlimleri üzerinde büyük bir etki bırakmış ve bunun sonucunda da me'ani ilmi adıyla müstakil bir ilim doğmuştur (el-Câhız, 1965, s. S. 3/43; el-Câhız, 2002, s. 1/136; ed-Dineveri, İbn Müslim, ts, 19).

“Her makama uygun bir söz vardır.” terkibi, geçmiş ve modern dönemlerde siyak incelemelerinin odak noktasını teşkil etmiş ve sözü makamından (bağlamından) çıkarmanın, mananın bozulmasına ve seyrinden çıkmasına sebep olacağı görüşünde görüş birliğine varılmıştır (el-Câbiri, 2009, s. 20). Buna göre bozuk bir mana yerine doğru bir mana elde edebilmek için mananın cüzlerine de vakıf olmak gerekir. Bu cüzlerden biri de dil dışı bağlamdır.

Burada yapılan kısa bir girişten sonra belâgat âlimleri nezdinde dil dışı bağlama verilen önem ele alınabilir:

3.2.1.1. Bişr b. el-Mu'temir (ö. 210/826)

Bişr b. el-Mu'temir'e göre mana, sadece bir takım kelimeleri bir araya getirerek sıralamaktan ibaret değildir ancak o, doğru, yerinde ve her makama uygun bir tarzda söylemekle gerçekleşir (el-Câhız, 2002, s. 1/136; Bucâdi, 2009, 65; 'Ukkâşe, ts., 16; İbn İsa, 2018, s. 7).

Muhatapların değişmesiyle kendilerine söylenecek sözler ve verilecek mesajlar farklılık göstermektedir. Bununla ilgili olarak Bişr b. el-Mu'temir şu mesajları vermektedir:

Söz güzel, hoş, tatlı olmasıyla birlikte basit ifadelerle olmalıdır. Hedeflenen mana açık olmasıyla birlikte kolay anlaşılır olmalıdır. Şayet üst tabakadan olan kimselerle berabersen muradın bunlara göre; avamla berabersen kastın bunlara göre olmalıdır (el-Câhız, 2002, s. 1/136).

el-Câhız (ö. 255/869), Bişr b. el-Mu'temir'in bağlam hakkındaki şu görüşlerini nakletmektedir: Ona göre, mütakellim manaların mertebelerini/derecelerini iyi bilmelidir. Bu mertebelerle bulunduğu yeri dengelemelidir (muvazene etmelidir). Her bir tabaka için bir söz belirler. Her bir hal için makal/söz vardır. Böyle yapmalıdır ki mananın mertebeleri için sözün mertebelerini, hallerin (bağlamaların) mertebeleri için manaların mertebelerini ve makamların derecelerine göre de muhataplarının mertebelerini² dengeleyebilsin (el-Câhız, 2002, s. 1/131).

Burada Bişr b. el-Mu'temir, üç çeşit mutabakattan bahsetmektedir. Birincisi mana ile lafız mutabakatıdır. O, bu mutabakatla manaları, lafızları, şekilleri ve halleri kastederek mütakellimin sözün mertebelerini manaların mertebelerine göre taksim etmesini mana ve lafız uyumuyla ifade ederken, mananın kelamın zikredildiği makama (bağlama) uygunluğunu gözetme durumunu da muvazene (denge) tabiriyle ifade etmektedir.

İkinci mutabakat, muhatapla hitap arasında olur. Kelamın muhatapların muktezâ-i hallerine uygun olması için onların akli, kültürel ve sosyal durumlarına uygun olmalıdır.

Belâgat âlimleri, muhatapı üçe ayırarak bunların her birine uygun bir hitapla hitap edilmesinin gereğini vurgulamaktadırlar. Bunlar şunlardır: 1. Aklında kendisine verilecek bilgi ile hiçbir şekilde ilgisi olmayandır. Bu durumda olan muhataplara bir hitap yöneltildiğinde içerisinde hiçbir vurgu unsuru taşımaz. 2. Şek ve şüphe içerisinde bulunan bir muhataba hitap edildiğinde muhatapın durumuna göre hitap bir vurgu ile vurgulanır. 3. İnkâr eden bir muhataba hitap edildiğinde bu hitabın birden fazla vurgu ile pekiştirilmesi gerekir (es-Sekkâkî, 1987, s. 258).

Kısaca mütakellim, muhatapının bilgi, kültür ve benzeri durumlarının seviyesini belirleyebilen kimsedir. O, bunlardan hareketle muhatapın muktezâ-i haline uygun olan sözleri ifade eder.

Üçüncü mutabakat, söz ve sözün söylendiği şartlar arasındaki mutabakattır. Yani mütakellim, sözü çevreleyen dil dışı şartlara hâkim olmalıdır ki kelamını hitabın şartlarına uygun olan şeylerle kuşatsın. el-Câhız bu mutabakatı şu şekilde ifade etmektedir: Mütakellimin, manaların derecelerini makamların

² Metnin orijinali bkz. وقال بشر بن المعتمر: ينبغي للمتكلم أن يعرف أقدار المعاني، ويوازن بينها وبين أقدار المستمعين وبين أقدار الحالات، فيجعل لكل طبقة من ذلك كلاما ولكل حالة من ذلك مقاما، حتى يقسم أقدار الكلام على أقدار المعاني، ويقسم أقدار المعاني على أقدار المقامات، وأقدار المستمعين على أقدار تلك الحالات.

(bağlamların) derecelerine göre muhatapların derecelerini de bu hallerin derecelerine göre sınıflandırması gerekir (el-Câhız, 2002, s. 1/136).

Sonuç olarak Bişr b. el-Mu'temir her ne kadar dil dışı bağlamı açıkça zikretmese de onun ortaya koymuş olduğu anlayış, muhatabın içerisinde bulunduğu konum ve durumunun söz üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

3.2.1.2. el-Câhız (ö. 255/869)

el-Câhız, modern dönem dilcileri gibi her ne kadar dil dışı bağlamı zikretmese de beyân'ın tarifini yaparken bu bağlamın ana unsurlarını ortaya koymaktadır. O, beyan nedir? Sorusunu sormuş ve şu cevabı vermiştir:³ Beyânın türü her ne olursa olsun mananın açıkça ortaya konulmasıyla hedefteki kimse sözün hakikatine vasıl olur ve onun muhtevasını anlar. Kalam sahibi ile muhatabın hedefledikleri gaye, anlama ve muhataba kastedilen şeyi anlaşılır kılma gayretidir. Her ne şekilde olursa olsun manayı anlaşılır yapmaya ulaşır ve bütün karmaşıklıklardan, zorluklardan, gösterişten uzak bir şekilde mana açıkça ortaya konulursa bu beyandır (el-Câhız, 2002, s. 1/106).

el-Câhız'ın beyân hakkında yapmış olduğu bu tariftan dil dışı bağlamın temel unsurlarını belirlediği sonucu çıkarılabilir. Bu unsurlar: Mütekellim, muhatap, mütekellim ve muhatap arasındaki iletişim, gaye ve delildir. İfade edilen sözden istenilen gayeye ulaşılabilmesi için bu unsurların hepsinin gerçekleşmesi gerekir.

el-Câhız, belâgatın ve belîğ sözün ölçüsünü belirlemek için muhatapların durumlarını, konumlarını ve onları çevreleyen koşulları dikkate almanın gereğini şu şekilde ifade etmektedir: Muhataplara gayeyi anlaşılır yapmak ve onlara makamları ölçüsünde söz nakletmek gerekmektedir (el-Câhız, 2002, s. 1/93).

Netice itibariyle el-Câhız, muhatabın layık olduğu mertebeye konularak makamının belirlenmesinin gereğini vurgulamaktadır. Yani kelâmın dil dışı bağlamı dikkate alarak söylenmesinin gerekliliğini ifade etmektedir.

3.2.1.3. Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)

Mananın anlaşılmasında bağlama büyük önem atfeden el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-İ'câz* adlı eserinde bağlam (el-Cürcânî, 1992, s. 221, 374). (مَعَام) ve durumun gereği (el-Cürcânî, 1992, s. 250, 511). (مقتضى الحال) kavramalarına işaret etmektedir.

el-Cürcânî'ye göre mütekellim, söz söylemek istediğinde sözün gücünü, muhatabın konumunu ve seviyesini algılar ve bu algısıyla ona hangi hitabın uygun olduğunu kavrar. Burada sözün fasih ya da belîğ olmasından daha önemlisi manayı muhataba ulaştırmak ve onunla, seviyesine uygun bir sözle iletişimde bulunmaktır (el-Cürcânî, 1992, s. 396; Nâsîf, 1978, s. 11).

Yukarıdaki açıklamalarına göre el-Cürcânî, mütekellimin muhatapla iletişimde bulunmasında makama yani bağlama büyük önem verilmesinin gereğini vurgulamaktadır.

³ ما البيان؟ قال: أن يكون الاسم يحيط بمعناك، ويجلي عن معزك، وتخرجه عن الشركة، ولا تستعين عليه بالفكرة، والذي لا بد له منه، أن يكون سليما من التكلف. Metnin orijinali bkz. el-Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn, 1/106. غنيا عن التأويل. بريئا من التصنع، بعيدا من الصنعة،

3.2.1.4. es-Sekkâkî (ö. 626/1229)

es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseri incelendiğinde hâl (bağlam) siyakına ve "muktezâ-i hâl"e (Ünal, 2013, s. 157) önem verdiği görülmektedir.

es-Sekkâkî, mütekellimin makamları gözlemleyerek ve halleri inceleyerek sözünü uygun gördüğü şekilde bina etmesi gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: Kelamın makamlarının çeşitli olması sana gizli değildir. Zira teşvikte bulunmak sakındırma bağlamından; övgüde bulunmak yermenin bağlamından; tebrik etmek taziyede bulunma bağlamından; teşekkür etmek şikayet etme bağlamından farklıdır. Öte yandan kelâmın bağlamı, anlayışı kit olanla anlayışlı olan kimseden farklıdır. Bunların her birinin diğerinden farklı muktezâsı bulunmaktadır.⁴ Güzellik konusundaki kelamın durumunda üstünlük bulunmaktadır...İşte bu, muktezâ-i hâl olarak isimlendirdiğimizdir (es-Sekkâkî, 1987, s. 168).

es-Sekkâkî'nin bu açıklamalarından sonra şu çıkarım yapılabilir: O, dil dışı bağlamının kelâmın ve kelâmın terkibine, ve muhatapların durumlarına etki ettiğini bilmektedir.

3.3. Nahiv âlimlerine göre

Nahiv âlimlerinin dil dışı bağlama yönelik bakış açıları, söz hakkında yapmış oldukları şu tanımdan anlaşılabilir: Onlara göre söz, gerek lafız, gerek işaret ya da hâl olsun kendisiyle bir mana hâsıl olandır (İbn Hişâm, ts., s. 36).

Önde gelen nahiv âlimlerinin dil dışı bağlamının mana üzerindeki tesirine dair görüş ve düşüncelerine kısaca şöyle özetlenebilir:

3.3.1. Sîbeveyhi (ö. 180/796)

Gramer çalışmalarında en önde gelen ve bu sahada zamanımıza kadar ulaşan nahve dair ilk kitap olan *el-Kitâb* adlı eserin sahibi olan Sîbeveyh'in cümlelerin siyakına, dil dışı bağlama ve sözü kuşatan şartlara işaret ettiği görülmektedir.

Sîbeveyhi, hocası Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) "*Nihayet oraya geldiklerinde kapılar açılmıştır.*" (Zümer, 39/73). "*Keşke zâlimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilseylerdi.*" (Bakara, 2/165) ve "*Keşke ateşin üzerine durdukları zamanı bir görsen.*" (En'am, 6/27). Âyetlerin yorumunu ve açıklamalarını istediğinde şu cevabı aldı: Araplar bu çeşit konulardan kendilerine bilgi verildiğinde haber verenin bu sözlerinden ne kastedildiğini ve niçin söylendiğini bildiklerinden dolayı bu türden mevzulara cevap vermeye gerek duymazlar.⁵ Sîbeveyhi sorusuna aldığı cevaptan hareket ederek şu açıklamada bulunmuştur: Muhatabın bilgisi mananın anlaşılmasında dikkate alınan bir siyak/bağlam karinesidir (Sîbeveyhi, 1988, s. 3/103; Alsalih, 2022, s. 85).

4 Metnin orijinali: لا يخفى عليك أن مقامات الكلام متفاوتة التشكر ببيان مقام الشكاية ومقام التهنية ببيان مقام التعزية ومقام المدح ببيان مقام الترميم ومقام الترهيب ومقام الحد في جميع ذلك ببيان مقام الهزل، وكذا مقام الكلام ابتداء بغير مقام الكلام بناء على الاستخبار أو الإنكار ومقام البناء على السؤال بغير مقام البناء على الإنكار جميع ذلك معلوم لكل لبيب وكذا مقام الكلام مع الذكي بغير مقام الكلام مع الغبي، ولكن من ذلك مقتضى غير مقتضى الآخر. ثم إذا شرعت في الكلام فلكل كلمة مع صاحبها مقام ولكل حد ينتهي إليه الكلام مقام وارتفاع شأن الكلام في باب الحسن والقبول والاحتفاظه في ذلك بحسب مصادفة الكلام لما يليق به وهو الذي وسالت الخليل عن قوله جل ذكره: " حتى إذا جازوها وفتحت أبوابها " أين جوابها؟ وعن قوله جل وعلا: " ولو يرى الذين ظلموا إذ يرون العذاب "، " ولو يرى إذ وقفا " bkz. Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, 168.

5 Metnin orijinali: فقال: إن العرب قد تترك في مثل هذا الخير الجواب في كلامهم، لعلم المخبر لأي شيء وضع هذا الكلام، وزعم أنه قد وجد في أشعار العرب رب لا جواب لها *el-Kitâb*, 3/103.

Dil dışı bağlam konusunda nahiv âlimlerinin pek çoğu Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed'in üslubunu benimseyip takip etmişlerdir. Hatta bu âlimlerin bir kısmı tarafından siyâk, hâl siyâkının, ve siyaka yakın tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu âlimlerden birisi de el-Müberred (ö. 286/900)'dir. O, *el-Muktedab* adlı eserinde: Eğer hâlin siyaka işaret etmesi olmamış olsaydı hazif yapmak gibi bazı hususların yapılması da doğru olmazdı. Çünkü fiil, mübteda, haber gibi cümlenin öğeleri kendisine işaret eden bir karine bulunduğu hazfedilebilirler (el-Müberred, 1994, s. 4/228). Burada el-Müberred'in işaret etmek istediği durum dil dışı bağlam ve hâlin delaletidir.

el-Müberred'in hâl bağlamına işaret ettiği yerlerden bir diğeri de şudur: Hazfin bulunduğu dair bir karine bulunduğu hazif gerçekleşebilir. Örneğin, herhangi bir kimseyi bekler konumunda olduğunda senin bu durumunu bir kimse fark edip ne bekliyorsun diye sana bir soru yönelttiğinde, sen fiili hazfederek Zeyd'i diyebilirsin. Diğer yandan bir grup kimseyle hilali gözlemediğinde, hilâl görüldüğünde içinizden birisi "اللَّهِ وَاللَّهِ وَاللَّهِ" "Vallahi hilâl!" demesi de bu türdendir.⁶ Bu *هذا الهلَّالُ* demektir (el-Müberred, 1994, s. 4/129). Bu örneklerde bir ögenin düştüğüne işaret eden şey kelâma eşlik etmekte olan hâl bağlamıdır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889)'ye göre mütekellimin kelama özen göstermesi; meclisin değerine, bağlamın kıymetine ve hâlin gerektirdiği duruma göre olmalıdır (İbn Kuteybe, 1973, s. 13).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle başta Sîbeveyhi olmak üzere ilk nahiv âlimlerinin nahivle ilgili analizlerinde hâl bağlamını dikkate aldıkları gözlemlenmektedir.

3.3.2. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

İbn Cinnî siyâka dair tespitlerini şu sözleriyle ifade etmektedir: Bazı âlimlere göre, bir şeyi küçümsemek, bir şeye razı olmak, kabul ya da inkâr etmek gibi Arapların mütekellim şahsın karşısındaki eğilimleri, tavırları, gözlemleri gibi benzeri tutumlar söz söyleyenin amacına şahitlik eder, hatta ve hatta onun şahsiyeti hakkında kesin delil olurlar (İbn Cinnî, ts, s. 1/254). Burada İbn Cinnî, gözlemlenen hâlin ve manayı şekillendiren dil dışı unsurların manayı muhataba nakletmeleri hususundaki önemine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak İbn Cinnî'ye göre, mütekellim kelamını muhataba göre belirler. Muhatap da dilin harici bağlam unsurları dikkate alınarak ifade edildiğinde ancak o zaman sözü anlayacaktır.

3.4. Usul âlimlerine göre

Usul âlimlerinin incelemeleri, Kur'ân ve hadislerden kastedilen hükümlerle irtibatlı olduğundan dolayı dil âlimlerinden ve müfessirlerden daha hassas bir metotla yol almışlardır. Onlar doğru hükümlere ulaşmak, manayı anlamak için daha keskin kaideler belirlemişler, hâl ve lafız karinelerinden destek almışlardır. Şer'i hitap dilsel olsa da bunun manası sadece lafızlarla anlaşılabilir. Bununla birlikte bağlam ve dil dışı bağlam adıyla ortaya konulan harici unsurlarla desteklenmesi gerekebilir. Bundan dolayı usul âlimleri siyâka büyük önem arz etmişlerdir. (Hassan, 1994, 339).

⁶ **Metnin orijinali:** ولو قلت على كلام متقدم عبد الله أو منطلق أو صاحبك أو ما أشبه هذا لجاز أن تضمنر الابتداء إذا تقدم من ذكره ما يفهمه السامع فمن ذلك أن ترى جماعة يتوقعون الهلال فقال قائل منيهم الهلال والله أي هذا الهلال وكذلك لو كنت منتظرا رجلا فقلت زيد جاز على ما وصفت لك ونظير هذا الفعل الذي يضمير إذا علمت أن السامع مستغن عن ذكره نحو فؤلك إذا رأيت رجلا قد سدد سنيهما فسمعت صوتا القرطاس والله أي أصاب القرطاس أو رأيت قوما يتوقعون هلالا ثم سمعت تكبيرا قلت الهلال والله أي رأوا الهلال ومثل هذا مزرت برجل زيد لما قلت مزرت برجل أردت أن تبين من هو فكانك قلت هو زيد وعلى هذا قول الله عز وجل {بشر من ذككم الأثار} وتقول البر بخمسين والسمن منوان فتحدف الكر والنز هم لعلم السامع فإيها الذان يسعر عليهما ومما يحدث لعلم أن تبين من هو فكانك قلت هو زيد وعلى هذا قول الله عز وجل {بشر من ذككم الأثار} وتقول البر بخمسين والسمن منوان فتحدف الكر والنز هم لعلم السامع فإيها الذان يسعر عليهما ومما يحدث لعلم أن تبين من هو فكانك قلت هو زيد وعلى هذا قول الله عز وجل {بشر من ذككم الأثار} وتقول البر بخمسين والسمن منوان فتحدف الكر والنز هم لعلم السامع فإيها الذان يسعر عليهما ومما يحدث لعلم أن تبين من هو فكانك قلت هو زيد وعلى هذا قول الله عز وجل {بشر من ذككم الأثار} bkz. el-Müberred, el-Muktedab, 4/129.

Şafi'i usul âlimlerinden olan İzzuddin b. Abdisselam (ö. 660/1262) göre: Siyâk, kapalıının açıkça anlaşılmasına, olasılıklar arasında tercih yapmaya ve zahir olanların da tevil edilmesine ulaştırın şeydir. Ancak bütün bunlar dil kullanımını iyi bilmekle gerçekleşir. Nitekim övgü konumunda gelen her sıfat övgüdür, yergi konumunda gelen her sıfatta yergidir. Dilde övgüyü ifade etmek için kullanıma arz edilen bir şey, dilin kullanım örf ve adeti geleneği gereği, yergi konumunda kullanılırsa yergi ve alay manasında olur. Konuyla ilgili olarak şu âyetler örnek olarak verilebilir: ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ﴾ "(Ve ona deyin ki) Tat! Zira sen kendince üstündün, şerefliydin" (Duhan, 44/49). Bu âyette medih ve övgü ifade eden kelimeler, yergi siyâkında geldiğinden dolayı horlanan, aşağılanan ve zelil gibi anlamlara gelir. Hud sûresinde övgüyü dile getirmek için ifade edilen lafızlar, inkâr siyâkında geldiğinden dolayı cahil, sefih, bir şeyden anlamayan⁷ manasında gelmektedir. O âyet şudur: ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ الْخَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ "Hakikaten sen yumuşak huylusun, çok akıllısn" (Hud, 11/87). Burada âyetin anlamına işaret eden durum bağlamdır (İbn Abdisselâm, 1987, s. 160).

Usul âlimlerinin kendi aralarında müşterek olarak kullandıkları kavramlar makam (bağlam) ve harici siyâk olup bunlar için zikredilen terkipler; hitabın siyâkı (el-Cassâs, 1994, s. 1/298), hâl karinesi ya da manevi karine (el-Gazzâlî, 1993, s. 83; el-Cevziyye, 2002, s. 2/385; el-Uzeri, 2015, s. 46), halle ilgili delalet ya da hâlin delaleti (İbn Teymiyye, 1995, s. 32/14), mukteza-i hâl (eş-Şatîbî, 1975, s. 4/347) ve benzerleridir.

Usul âlimleri, görüşlerinde ve eserlerinde makam ya da dil dışı bağlamda eş anlamlı birçok terkipler kullanmışlar ve bu durumun mana üzerindeki etkisini vurgulamışlardır.

Bazı usul âlimleri, mücmel bir metin hakkında dilsel bir siyâkın tek başına kapalılığı gideremeyeceği bununla birlikte bazı karinelerin de bulunmasının gereğini ifade etmektedirler (eş-Şatîbî, 1975, s. 4/629).

Konuyla ilgili bir örnek verilecek olursa usulcüler, الرغبة في النكاح (Nikahı arzulayan) ile الرغبة عن النكاح (Nikahı kaçınan) terkipleri arasındaki lafzi ortaklıktan dolayı ﴿وَوَدَّعُونَ أَنْ تَنْكُحُوهُمْ﴾ "Nikahlamak istediğiniz yetim kadınlar hakkında" (Nisa, 4/127). Bu âyetin lafzi siyâkını anlamada zorlandıklarından dolayı dil dışı bağlama başvurarak vahyin inişi sırasında Arapların konuyla ilgili yaşantılarına başvurmuşlardır. Neticede yetim kızların velileri, onların mallarına hakimiyet kurduklarını ve bu yetim kızlar evlilik çağına geldiklerinde hoşlarına gidenlerle evlendiklerini diğerlerinden ise uzak durduklarına şahit oldular. Bu âyette her ikisi de yasaklanmış ve bir çelişki söz konusu değildir (İbn Teymiyye, 1995, s. 32/32). Bu yorumlardan da anlaşıldığına göre hâricî karinelerin bulunması âyetleri doğru anlamada katkı sağlamaktadırlar.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında usulcî âlimler, manayı herhangi bir yanlış anlaşılmadan ve şaibeden arınık bir şekilde elde etmek için dil dışı bağlama başvurdukları görülmektedir.

⁷ Şuayb (a.s) kavmine, putlara ibadeti bırakıp Allah'a ibadet etmelerini, ölçü ve tartıyı eksik tutmamalarını emredince, alay ve dalga yollu olarak ona şöyle cevap verdiler: Bize atalarımızın tapmış olduğu putlara tapmayı bırakmaya namazın mı davet ediyor. Bu, akıllı kimselerin yapacağı iş değil. Mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı bırakmayı, yani ölçü ve tartıda noksan yapmayı bırakmamızı sana namazın mı emrediyor? Fahreddin Râzî bu konuda şöyle bir yorum getirmektedir: Şuayb (a.s) kavmine iki şeyi yani Allah'ı birlemeyi, ölçü ve tartıda noksan yapmayı bırakmalarını emretti. Onlar da buna karşılık şu iki şeyle karşılık verdiler. Birincisi, Allah'ı birleme talebine karşılık, "babalarımızın taptığı" sözünü, ikincisi de "ölçü ve tartıda adaletli olun" talebine karşılık da, "mallarımızda dilediğimizi yaparız" şeklinde olmuştur. Rivayete göre Şuayb (a.s) çok namaz kılardı. Kavmi onun namaz kılar gördüğünde birbirlerine göz kırpar ve güllüşürlerdi. "Namazın mı sana emrediyor?" diyerek eğlenir ve alay ederlerdi. Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, Dâru's-Sâbûnî li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire 1997, 2/74.

3.5. Tefsir âlimlerine göre

Müfessirler, Kur'ân'ın açıklamasını yaparken sadece kelimelerin anlamlarına takılmamışlar lafızların anlamlarının yanı sıra sebebi nüzûlünü, âyetlerin muhataplarını, âyetlerin içerisinde nazil olduğu makamı (bağlam) da gözetmişlerdir.

es-Süyûti (ö. 911/1505) bu konuyu şöyle açıklamaktadır: Bir kimse kendisine mücmel olan bir âyetin açıklamasını ararken önce Kur'ân'dan daha sonra sünnette, âyetlerin sebebi nüzulünde, âyetlerin içerisinde nazil olduğu makamda (bağlamda) ve âyetlerin indiği mekânda aramalıdır (es-Süyûti, 1947, s. 4/200). es-Süyûti bu açıklamasıyla dil dışı bağlama ve bu bağlamın âyetlerin manalarını açıklamadaki etkisine vurgu yapmaktadır.

Kur'ân'ın anlaşılması için dil dışı hususlar özetle şöyle zikredilebilir; Arapların örf-âdetlerini tanımak, onların fikir ve konuşma usüllerini bilmek, sebebi nüzul, kıssa, nesir ve şiirden mananın anlaşılmasına yardımcı olacak her şeydir.

Sonuç

Bağlam gerek kadim gerekse modern dönemlerde dille ilgili araştırma ve incelemelerde büyük bir ilgi kaynağı olmuştur.

Bağlam, iç bağlam ve dil dışı bağlam olmak üzere iki kısma ayrılmış olup lugavî bağlam olarak da adlandırılmış olan iç bağlam, dilin lafızları ve terkipleriyle alakalıdır. Mananın oluşmasına katkı sağlayan ve ifadeyi çevreleyen dil dışı unsurları ihtiva eden dil dışı bağlam ise, kelâmın manasına dahil olan tarihi, dini, siyasi, değerler ve kanunlar, gelenek ve görenekler, sosyal ve fikri ilişkilerin tamamı ile yaş, cinsiyet, kültürel, eğitim ve toplumsal aidiyetleri kuşatmıştır.

Modern zamanda bağlam hususunda “pragmatik dilbilim”, “tasviri dilbilim” ve “sosyal dilbilim” gibi mektepler ortaya çıkmıştır. Bu mektepler dil dışı bağlamı, kelâmın ortaya koyduğu mananın tam olarak olgunlaşmasına ve anlaşılmasına katkı sağlayan dil dışı unsurların toplamı olarak tarif etmişlerdir.

Bloofield, mananın dahili bağlam ile hâricî bağlamın mezci olarak ortaya çıktığına işaret ederek dilin dış dünyadan yönelen birtakım saiklerden meydana geldiğini ve bu saiklerin mütekellimi söz söylemeye sevk ettiğini ifade etmiş ve dahili mana ile dil dışı unsurları ayırmanın imkânsız olduğunu savunmuştur.

Bronislow Malinowski, “hal siyâk” tabiriyle sözün dile getirildiği ortam kastedildiğinden dolayı siyâk olmadan mananın açığa çıkmasının ve anlaşılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Dilbilim incelemesinde esas noktanın manaya erişmek olduğu fikrini ortaya atmış olan Firth, tam bir manayı elde etme yolunun hâl siyakını dikkate alarak dille alakalı ses, sarf, nahiv ve terkiplerle ilgili dil derecelerini incelenmekten geçtiğini ve araştırmacının mütekellimin kişiliğini, kültürünü, muhatabın kültürünü, çevresini ve sözün ortamını belirleyerek hâl siyakını gözetmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Micheal Halliday de hâl siyâkı teorisi üzerinde durarak tasvirî bir usul takip etmiş ve hâl siyakının metinle ilişkili bütün dil dışı etkenlerine dikkat çekmiştir.

Mütekellimin ve muhatabın gayelerini ortaya koyma keyfiyetini araştırmak için dilbilimin bir alt dalı olarak ortaya çıkan pragmatik dil nazariyesine göre mana, sadece kelimeler ve kelimelerin belirli bir

kurallara göre birbirleriyle bağlanmasıyla kurgulanan cümlelerden ibaret olmayıp tam aksine, mütekellimin muradıyla muhatabın anlayışı arasındaki etkileşimin bir sonucudur.

Arap dili belâgatında “Her makama uygun bir söz vardır.” terkibi, geçmiş ve modern dönemlerde siyak incelemelerinin odak noktasını teşkil etmiş ve sözü makamından (bağlamından) çıkarmanın, mananın bozulmasına ve seyrinden çıkmasına sebep olacağı görüşünde görüş birliğine varılmıştır.

Bişr b. el-Mu‘temir, mütekellim manaların mertebelerini iyi bilmelidir. Bu mertebelerle bulunduğu yeri dengelemelidir. Her bir tabaka için bir söz belirler. Her bir hal için makal/söz vardır. Böyle yapılmalıdır ki mananın mertebeleri için sözün mertebelerini, hallerin (bağlamaların) mertebeleri için manaların mertebelerini ve makamların derecelerine göre de muhataplarının mertebelerini dengeleyebilsin tezini savunmuştur. Bişr b. el-Mu‘temir her ne kadar dil dışı bağlamı açıkça zikretmese de onun ortaya koymuş olduğu anlayış, muhatabın içerisinde bulunduğu konum ve durumunun söz üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur.

el-Câhiz, muhatabın layık olduğu mertebeye konularak makamının belirlenmesinin gereğini vurgulamıştır. Yani kelâmın dil dışı bağlamı dikkate alınarak söylenmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

el-Cürcânî, mütekellimin muhatapla iletişimde bulunmasında makama yani bağlama büyük önem verilmesinin gereğini vurgulamıştır.

es-Sekkâkî, dil dışı bağlamının kelâmın ve kelâmın terkibine, ve muhatapların durumlarına etki ettiğini bilmektedir.

Sîbeveyhi dil dışı bağlamı, muhatabın bilgisi mananın anlaşılmasında dikkate alınan bir siyak/bağlam karinesidir, şeklinde tespit etmiştir.

el-Müberred, eğer hâlin siyaka işaret etmesi olmamış olsaydı hazif yapmak gibi bazı hususların yapılmasının doğru olmayacağını ileri sürmüştür.

İbn Kuteybe, mütekellimin kelama özen göstermesi, meclisin değerine, bağlamın kıymetine ve hâlin gerektirdiği duruma göre olmalıdır, görüşünü savunmuştur.

Başta Sîbeveyhi olmak üzere nahiv âlimleri, nahivle ilgili analizlerinde hâl bağlamını sürekli olarak göz önünde tutmuşlardır.

İbn Cinnî'ye göre, mütekellim kelamını muhataba göre belirler. Muhatap da dilin harici bağlam unsurları dikkate alınarak ifade edildiğinde ancak o zaman kelâmı anlayacaktır.

Usulcü âlimler, manayı herhangi bir yanlış anlaşılmadan ve şaibeden arınık bir şekilde elde etmek için dil dışı bağlama başvurmuşlardır.

Kur’ân’ın anlaşılmasına yardımcı olacak dil dışı hususlar; Arapların örf-âdetlerini tanımak, onların fikir ve konuşma usullerini bilmek, sebebi nüzul, kıssa, nesir ve şiirden mananın anlaşılmasına yardımcı olacak her şeydir şeklinde özetlenmiştir.

Kaynakça

Ababine, Y. (2005). *İlmu'l-Lugati'l-Mu'asır: Mukaddimat ve Tatbikat*. Ürdün: Dâru'l-Kütübi's-Sekafe.

- Abdulkâhir el-Cürcânî, E. B. (1992). *Delâilu'l-İcâz fi 'İlmi'l-Muânî*. thk. Mahmut Muhammed Şâkir Ebû Fehr. Kahire: Dâru'l-Medenî Becde.
- Abduttevvab, R. (1991). *el-Medhal ila 'İlmi'l-Luga ve Menahicu'l-Bahsi'l-Lugavi*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Alsaliḥ, A. (2022). *Dil Dışı Bağlamın Gramatik Tartışma Üzerindeki Etkisi Zemaşerî ve Ebû Hayyân Üzerine Bir İnceleme*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Âmidî, A. M. (ts). *el-İhkâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Bişr, K. (1994). *'İlmi'l-Lugati'l-İçtimâ'iyu Medhal*. Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye.
- Bucâdî, H. (2009). *Fî'l-Lisâniyyât't-Tedavuliyye me'a Muhaveletin Te'siliyye fî'd-Dersi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*. Cezayir: Beytu'l-Hikme li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Câbiri, M. 'A. (2009). *Binyetu'l-Akli'l-'Arabi Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye li-Nazmi'l-Ma'ârifeti fî's-Sekâfeti'l-'Arabiyye*. Beyrut: Merkezu Dirâseti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye.
- Cadurrab, M. (1985). *'İlmi'l-Luga Neş'etuhu ve Tadavvuruhu*. Kahire: Dâiru'l-Mearif.
- Câhız, E. O. A. (2002). *el-Beyân ve't-Tebÿîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârun ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Câhız, E. O. A. (1965). *Hayevân*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Kahire: Matba'atu Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Casim, M. H. (2014). *Eseru's-Siyaki'l-Harici fi Tevcihi'd-Delâleti't-Terkibiyye leda Müfessiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Mecelletu Cami'ati Ummi'l-Kura.
- Cassâs, E. B. A. (1994). *el-Fusûl fî'l-Usûl*. Kuveyt: Vuzâratu Evkâfi'l-Kuveytiyye.
- Cevherî, E. N. İ. (1987). *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Cevziyye, E. A. Ş. (2002). *İ'lâmu'l-Muvakki'n 'an Rabbi'l-Âlemîn*. thk. Meşhur b. Hasen Al Selman. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî.
- Cüveynî, M. H. A. (1997). *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Dede, H. (2021). *Sarf İminde el-Mâzinî ve et-Tasrif Adh Eseri*. ed. Ali Sevdî - Mehmet Nuri Ayyıldız. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım.
- Dineveri, İ. K. - İbn Müslim, E. M. A. (ts). *Edebu'l-Kâtip*. thk. Muhammed ed-Dali. Müessesetü'r-Risâle.
- Ekin, Y. (2013). "Siyâk Kavramının Semantik Analizi". *Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1.
- Ezherî, E. M. M. (2001). *Tehzîbu'l-Luga*. thk. Muhammed 'İvaz Mur'ib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Fadl, S. (1992). *Belâgatu'l-Hitab ve 'İlmu'n-Nass*. Kuveyt: Silsiletu 'Âlemi'l-Ma'rife.
- Gazzalî, E. H. M. (1993). *el-Mustafa fi 'İlmi'l-Usûl*. thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ğavil, M. İ. (2011). *es-Siyak ve Eseruhu fi'l-Ma'na*. Bingazi: Akadimiyetu'l-Fikr'l-Cemahiri.
- Halîl, A. (2007). *Dilâltu's-Siyak Beyne'l-Kudema ve'l-Muhdesin: Dirase Lugaviyye Nahviyye Dilaliyye*. İskenderiye: Dâru'l-Vefa.
- Hasneyn, S. S. (ts). *ed-Dilâle ve'n-Nahv*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb.
- Hassan, T. (1994). *el-Lugatu'l-'Arabiyyetu Ma'naha ve Mebnaha*. Dâru's-Sekâfe.
- Husâmeddîn, K. Z. (2005). *et-Tahlîlu'd-Dilâliyyu İcrââtuhu ve Menâhicuhu*. Kahire: Dâru Ğarîb.
- İbn Abdisselâm, E. M. İ. (1987). *el-İlmam fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*. thk. Ramazan Muhtar İbn Ğarbiyye. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.
- İbn Cinnî, E. F. O. (ts). *el-Hasâis*. 3 Cilt. el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb.
- İbn Hişâm, C. E. (ts). *Şuzuru'z-Zehab fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*. thk. Abdulgâni ed-Dakr. Dimeşk: eş-Şeriketu'l-Mutehhide li't-Tevzî'.

- İbn İsa, A. (2018). "Mustalahu't-Tedâvuliyye fi'd-Dirâseti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra Beyne't-Telakki ve't-Te'sis". *el-Mecelletu'l-Akademiyye li'd-Dirâseti'l-İctima'iyye ve'l-İnsaniyye* 20.
- İbn Kuteybe, E. M. A. (1973). *Te'vilu Muşkilil-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebu Dâri't-Turas.
- İbn Manzûr, C. M. (1990). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Teymiyye, E. A. T. (1995). *Mecmûu Fetâvâ*. thk. Abdirrahman b. Muhammed Kâsım. Medine: Mecme'u'l-Melik Fahd li-Tıbâ'ati'l-Mushafi's-Şerif.
- İbnü'l-Esîr, M. M. Ş. (1979). *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- İyd, B. (2008). *Mukaddime fi Nazariyyeti'l-Belâgati'n-Nebebiyye: Siyak ve Tevcihu Delâleti'n-Nass*. Medine: Belnesiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım.
- Laynz, J. (1997). *el-Luga ve'l-Mana ve's-Siyak*. çev. Abbas Sadık el-Vahhab. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfeti'l-'Amme.
- Matlub, A. (1996). *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâĝiyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- Mustafa, A. K. (2007). *ed-Dilâletu's-Siyakıyye 'Inde'l-Lugaviyyin*. Londra: Dâru's-Seyyab li't-Tıba'a ve'n-Neşr.
- Mutayrî, A. (2008). *es-Siyâku'l-Kur'anî ve eseruhû fi't-tefsir*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.
- Müberred, E. A. M. (1994). *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhalik 'Udayme. Kahire: Lecnetu İhyâ'i't-Turâsi'l-İslami.
- Nahle, M. A. (2002). *Afak Cedîde fi'l-Bahsi'l-Lugaviyyi'l-Mu'âsır*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye.
- Nâsıf, M. (1978). "el-Luga ve't-Tefsîr ve't-Tevâsul". *Silsiletu 'Âlemi'l-Ma'rife* 193.
- Nehr, H. (1988). *İlmu'l-Lugati'l-İctima'i*. Bağdat: Matba'atu'l-Cami'ati'l-Mustansırıyye.
- 'Osman, C. M. (2016). *Nazariyyetu's-Siyak 'Inde Firth*. Libya: Cami'atu'l-Esmeriyye.
- Radi, A. (2003). *Nazariyyetu'l-Luga fi'n-Nakdi'l-Edebi*. Kahire: el-Meclisu'l-'A'la li's-Sekafe.
- es'Sa'rân, M. (ts). *İlmu'l-Luga Mukaddime li'l-Kâri'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye.
- Sekkâkî, E. Y. S. (1987). *Miftâhu'l-'Ulûm*. thk. Ne'im Zerkûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- Selame, İ. A. (2016). *Karinetu's-Siyak ve Devruha fi't-Tak'idi'n-Nahvi ve't-Tevcihi'l-İrabi fi Kitâbi Şibeveyhi*. Kahire: Câmîatu Ayni's-Şems.
- Şibeveyhi, E. B. H. (1988). *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Süyûtî, E. F. C. (1947). *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyye li'l-Kitâb.
- Şatbî, E. İ. (1975). *el-Muvafakat fi Usûli's-Şeri'a*. thk. Abdullah Derraz. Beyrut: Dâiru'l-Meârif.
- Şenuka, S. (ts). *el-Medârisu'l-Lisâniyyât*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas.
- Temizer, A. (2014). *Kur'an Tefsirinde Karîne*. İstanbul: Pasifik Ofset.
- 'Ukkâşe, M. (ts). *en-Nazariyyetu'l-Bragmatıyyetu'l-Lisâniyye et-Tedavuliyye: Dirâsetu'l-Mefâhim ve'n-Neş'et ve'l-Mebâdiu*.
- Ullman, S. (ts). *Devru'l-Kelime fi'l-Luga*. thk. Kemal Muhammed Bişr. Kahire: Mektebetü's-Şebab.
- Uzeri, S. S. (2015). *es-Siyak 'Inde'l-Usûliyyin ve Eseruhu fi Dilâleti'l-Umum*. Saltanatu Amman: Câmî'atu's-Sultan Kabus.
- Ünal, M. (2019). *Mustafa Haşim Efendi'nin Divan-ı Manzumesi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, M. (2020). *Türk-İslam Edebiyatı*, İstanbul: Lisans Yayınları.
- Ünal, M. (2016). *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü*, Isparta: Elya Yayınları.

Ünal, M. (2013). *Seyyid Murad-ı Buhari Külliyyat-ı*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

Yıldırım, S. (2016). "İbn Dakîki'l-İd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2, 97-125.

Zemahşerî, E. K. C. (1998). *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.